

HALINA DUCZMAL-PACOWSKA

WKŁAD NAUKOWY DOC. DR ADAMA CHĘTNIKA W DZIEDZINIE BURSZTYNIARSTWA I JEGO DZIAŁALNOŚĆ W MUZEUM ZIEMI PAN W WARSZAWIE¹

Z doc. A. Chętnikiem zetknęłam się kilkakrotnie w latach 1962–1966. Był to okres, w którym nie pracował on już stale w Muzeum Ziemi Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, a jedynie załatwiał różne sprawy związane z wystawą bursztynów i Działem Historii Nauk Geologicznych i z tych względów bywał w Muzeum dość częstym gościem. Wtedy to właśnie nadarzały się okazje do ożywionych rozmów, w których uczestniczyłam jako słuchacz chłonący z zainteresowaniem nieznanne mi fakty z historii bursztyniarstwa w Polsce. Były to rozmowy niezapomniane nie tylko ze względu na treść, tak wiele wnoszącą, ale także sposób, w jaki wyrażał się Docent, nacechowany zamiłowaniem do pracy, zapalem, ujawniający niewyczerpaną skarbnicę wiadomości i bogate doświadczenie terenowca.

Tak oto poznałam bliżej doc. Chętnika. I choć rozmowy nasze były fragmentaryczne, może nietypowe, pozwoliły mi jednak skonkretyzować we własnej świadomości pogląd na sylwetkę człowieka, który — nie tylko moim zdaniem — zasługuje na miano wielkiego.

Dzięki bezpośrednim spotkaniom z doc. Chętnikiem oraz poznaniu odpowiednich dokumentów archiwalnych zachowanych w Muzeum Ziemi PAN, mogę stwierdzić, że skupiał on w sobie wiele zalet nie tylko wielkiego człowieka, lecz przede wszystkim wybitnego uczonego. To m. in. jest powodem, dla którego warto znać jego życie i działalność. Biografie takich właśnie ludzi spełniają bowiem specjalną funkcję — stanowią wzorce postaw społecznych.

¹ Odczyt wygłoszony na XLVII Walnym Zgromadzeniu Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego i Sesji Naukowej PTL w Ostrołęce w dniu 16 czerwca 1972 r. poświęconej działalności naukowej i społecznej doc. dr Adama Chętnika.

Z bogatego dorobku naukowego doc. Chętnika zajmiemy się tu tylko fragmentem dotyczącym bursztyniarstwa.

Doc. A. Chętnik jest jednym z pierwszych twórców nauki o bursztynie w Polsce, torującym drogę zaproponowanemu dla tej nauki terminowi „jantarnictwo” zamiast „bursztyniarstwa” i popularyzującym słowo „jantar”.

Wkład A. Chętnika do nauki o jantarnictwie już w pewnym stopniu charakteryzuje liczba ponad 30 prac napisanych na ten temat, a więc najwięcej w Polsce. Wśród około 230 prac wymienionych w wykazie jego dorobku, prace o jantarnictwie stanowią zatem poważny procent. Zważywszy zaś, że bursztyn jest osobliwością wymagającą nadal pionierskich poszukiwań i żmudnych badań, wartość tej dziedziny dorobku A. Chętnika wzrasta niepomiernie.

Ponad 17 pozycji — to rozprawy naukowe, pozostałe — to prace popularnonaukowe, artykuły i notatki. Ich tematyka dotyczy ogólnie muzealnictwa jantarów (14 prac, w tym kilka scenariuszy wystaw i przewodników po wystawach), kopalnictwa, przemysłu, obróbki i wyrobów z jantaru (10 prac), historii jantarnictwa i ogólnych problemów (9 prac), słownictwa z zakresu jantarnictwa i bibliografii (2 prace). Drukiem ukazało się zaledwie 18 pozycji, pozostałe znajdują się w postaci rękopiśmiennej lub maszynopisów i oczekują wydania.

Koronnym dziełem w zakresie jantarnictwa jest niewątpliwie praca habilitacyjna Chętnika o przemyśle bursztyniarskim na Kurpiach, pierwsza w Polsce habilitacja na temat roli jantaru (1946).

Wśród jego prac rękopiśmiennych na szczególną uwagę zasługuje praca o roboczym tytule *Bursztyn w muzeach polskich*, obejmująca 126 stron rękopisu i zaopatrzona w mapę występowania jantaru na ziemiach polskich. Jest to kopalnia wiadomości nie tylko dla muzeologa, ale także dla historyka. Analityczny, bardzo szczegółowy opis eksponatów pozwala z łatwością odtworzyć ówczesne bursztynowe zasoby muzealne. Była to niewątpliwie praca pionierska; posiada ona zresztą do dziś wartość nieprzemijającą i zasługuje na opublikowanie w formie, w jakiej się znajduje w rękopisie, z ewentualnymi uzupełnieniami rekonesansu i aktualnych danych w przypisach. Będzie to zarówno kompendium wiedzy o bursztynie w muzeach polskich, jak też źródło do dalszych poszukiwań i opracowań naukowych. Z materiałów tych wykorzystana została dotychczas jedynie wspomniana mapa, którą do dziś eksponuje się z wielkimi zmianami na zainicjowanej jeszcze przez niego wystawie bursztynów w Muzeum Ziemi PAN w Warszawie. Ze względu na osobliwość, jaką w skali kraju jest bursztyn i z uwagi na wzrost zainteresowań wyrobami z bursztynu na świecie, a także bursztynem naturalnym, jak również ze względu na rozwój turystyki i nasilenie wycieczek za-

granicznych w kraju, należałoby jak najszybciej ów rękopis wydać drukiem.

W Barcelonie działa Międzynarodowe Towarzystwo Przyjaciół Muzeów Świata (Amigos de los Museos del Mundo), które z pewnością jest zainteresowane posiadaniem takiej pracy w swoich zbiorach. Jednym z zadań tego Towarzystwa jest bowiem informowanie swych członków o ciekawszych zbiorach na świecie, popularyzowanie ich w skali światowej.

Do rękopisów Chętnika, które zasługują na uwagę i opublikowanie, należy także *Słownik jantarnictwa*. Obok naukowych terminów słownik ten zawiera terminologię ludową, gromadzoną przez Chętnika od 1936 r. Część materiału autor przygotował do druku pt. *Słownik różnych odmian jantarów*, lecz nie opublikował jej. Obecnie całość zbioru powinna być uzupełniona według aktualnego stanu badań, podzielona na część alfabetyczną i problemową oraz zaopatrzona w odpowiedniki terminologiczne w językach obcych. Słownik taki, pierwszy w Polsce, stanowiłby pomocnicze źródło w pracy naukowo-badawczej zarówno etnografów, jak i filologów, geografów, a także geologów.

Wśród pozostałych rękopisów doc. A. Chętnika na uwagę zasługują również przewodniki po wystawie bursztynów w Muzeum Ziemi, których trzykrotne wersje, z racji trzykrotnego organizowania wystaw o bursztynie w Muzeum Ziemi, mają wymowę historyczną. Ukazują one dobitnie wkład pionierski i inicjatorski Chętnika w obecny układ wystawy o bursztynie w Muzeum Ziemi i ujawniają ewolucję przewodnich myśli autora w zakresie wystawiennictwa bursztynu w Muzeum. Warto byłoby opublikować je wraz ze wstępem historycznym jako niezbędne uzupełnienie współczesnego przewodnika wystawy o bursztynie w Muzeum Ziemi.

Wypada tutaj podkreślić rolę, jaką doc. Chętnik odegrał w rozwoju Muzeum Ziemi w Warszawie. W związku z tym pozwolę sobie zacytować wstępnie kilka opinii, wyjaśniających przyczyny nawiązania kontaktu z doc. Chętnikiem przez Muzeum Ziemi.

Oto prof. dr Stanisław Małkowski, twórca Muzeum Ziemi, w opinii o działalności A. Chętnika pisze: „Docent Adam Chętnik nie jest geologiem. Znalazł się on wśród pracowników Muzeum Ziemi jako najlepszy w Polsce znawca naszego bursztyniarstwa i wybitny organizator muzealnictwa regionalnego [...] W dziedzinie bursztyniarstwa jest niezastąpiony, nie tylko jako znawca zakresu i różnych faz rozwoju kopalnictwa, obróbki i przemysłu tego minerału, ale także jego znaczenia w zwyczajach i sztuce ludowej [...] Nadto, jako obznajomiony doskonale z metodami współczesnego muzealnictwa oraz ze zbiorami bursztynów w większości naszych

muzeów, Docent Chętnik jest predysponowany do tego, aby dokonał (poza wystawą) opracowań fundamentalnych dla dalszych badań w dziedzinie naszego bursztyniarstwa [...] Nie jest przypadkiem, że Docent Chętnik znalazł się w gronie pracowników naukowych Muzeum Ziemi i odgrywa wśród nich poważną rolę. Nauki o Ziemi, ze względu na charakter swej tematyki, posiadają szerokie pogranicze z innymi grupami nauk [...] Docent Chętnik, specjalista etnograf, w uprawianej od dawna przez siebie dziedzinie bursztyniarstwa, reprezentuje kierunek wybitnie antropogeograficzny. W tym jest istotna przyczyna związku jego prac bursztyniarskich z zadaniami i programem prac Muzeum Ziemi [...] W zakresie bursztynoznawstwa jest niewątpliwie najwybitniejszym naszym specjalistą”².

Dla uzupełnienia tej charakterystyki warto przytoczyć fragment opinii prof. dr Włodzimierza Antoniewicza, zamieszczonej we wniosku o nadanie doc. Chętnikowi tytułu profesora nadzwyczajnego w dniu 10 czerwca 1954 r.: „Docent Chętnik nie jest geologiem i już nim nie zostanie, ale prace jego o bursztynie są dobrym drogowskazem dla geologicznych badań terenowych nad wychodniami bursztynu nad Narwią. I w tym leży właśnie poważny wkład poszukiwań Docenta Chętnika do kwerend geologicznych”.

Doc Chętnik zjawiał się w Muzeum Ziemi w dniu 27 stycznia 1950 r. na posiedzeniu naukowym, na którym wygłosił referat o bursztynie i jego kopalnictwie w Polsce³. Na tymże posiedzeniu prof. dr Roman Kozłowski zwrócił uwagę na znaczenie naukowe badań bursztynu w Polsce podkreślając, że nikt w Polsce do tego czasu, oprócz doc. Chętnika, systematycznych badań w tym zakresie nie prowadził. Doc. Chętnik zaproponował wówczas, by w Muzeum Ziemi stworzyć Komisję czuwającą nad eksploatacją bursztynu i nalegał na uwzględnienie w programach szkolnych uświadamiania młodzieży o znaczeniu bursztynu, zwłaszcza w szkołach położonych na terenach bursztynonośnych. Wniosek ten poparł prof. Kozłowski stwierdzając, że należałoby utworzyć ośrodek prac naukowych nad bursztynem, któryby prowadził odpowiednią dokumentację. Uznał on Muzeum Ziemi za placówkę predysponowaną do sprawowania kontroli badań ośrodka. Na tle referatu i dyskusji prof. dr Antonina Halicka stwierdziła podsumowująco, że „... sprawa bursztynu dojrzała obecnie do tego, by postawić ją organizacyjnie w należyty sposób”. I tak się zaczęło z bursztynami, wystawą i Działem Bursztyniarskim w Muzeum Ziemi.

Zanim doc. Chętnik zjawiał się w Muzeum Ziemi ze swym wspaniałym referatem, miał już za sobą wieloletnie prace w zakresie jantarnictwa.

² Archiwum Muzeum Ziemi PAN w Warszawie, sygn. 1, 1954.

³ Referat został opublikowany w „Wiadomościach Muzeum Ziemi” 1951, z. 2, s. 437-446.

Poszukiwania bursztynu zaczął bowiem od 1909 r., jak o tym nadmieniam w artykule *Ze wspomnień o moim jantarnictwie, 1909–1956* i załączniku do ankiety Muzeum Ziemi w 1954 r. pt. *Moje prace muzealne* (zbiory Archiwum Muzeum Ziemi). Miał już wtedy poza sobą wieloletnie poszukiwania bursztynów na ziemi kurpiowskiej, bogate własne zbiory, rekonesans kolekcji bursztynowych za granicą (Piotrogród w 1911 r., Konstantynopol, Smyrna, Skatania w latach 1926–1927), zorganizowanie i otwarcie Muzeum Kurpiowskiego nad Narwią (1927), prezesurę i kierowanie „Spółką Bursztyniarską” eksploatującą jantary w dorzeczu Narwi (1922–1923), pomoc w zorganizowaniu Muzeum w Łomży i Ostrołęce, kierowanie od 1933 r. stacją naukowo-badawczą Towarzystwa Naukowego Płockiego w Nowogrodzie, utworzenie Skansenu Kurpiowskiego w 1939 r. (spalonego w czasie drugiej wojny światowej), zorganizowanie działu ozdób bursztynowych dla Muzeum Kultur Ludowych w Młocinach pod Warszawą w latach 1947–1949, wykłady zleczone na Uniwersytecie Poznańskim w zakresie etnografii i sztuki kurpiowskiej, w tym i bursztyniarstwa; tu należy podkreślić, że tematyka ta była po raz pierwszy w Polsce wykładana na uniwersytecie. Miał Chętnik w swym dorobku wówczas, gdy zjawiał się w Muzeum Ziemi, także liczne artykuły na temat jantarnictwa w Polsce, publikowane w czasopismach „Ziemia”, „Orli Lot”, „Oświata Polska”, „Gość Puszczański”, „Goniec Pograniczny”, „Życie i Praca” ponadto liczne wzmianki na temat bursztynu w zbiorowych pracach monograficznych o Mazowszu i Kurpiach, pracę *Bursztyn na Kurpiach* opublikowaną w czasopiśmie „Służba Nauce” w 1933 r. i oczywiście wspomnianą poprzednio pracę habilitacyjną.

W dorobku swym miał także już wtedy dwa referaty naukowe na temat bursztynów, mianowicie w 1926 r. referat wygłoszony w Towarzystwie Naukowym Warszawskim, gdzie mówił o Narwi, Kurpiowszczyźnie i bursztynach, oraz w 1927 r. referat na Kongresie Słowiańskim Geografów i Etnografów w Warszawie pt. *O bursztyniarstwie na Kurpiach*, drukowany w „Roczniku Geograficznym” w tymże 1927 r.

Krótki przegląd dotychczasowych publikacji w Polsce na temat bursztynu, opracowany w Muzeum Ziemi przez mgr Teresę Pietrzak⁴ wykazuje, jak poważną pozycję zajmują tu prace Chętnika i sygnalizuje jego trwały wkład w tej dziedzinie do nauki polskiej. Chociaż niejeden autor usiłował już podsumować jego zasługi w różnych dziedzinach, że wspomnę o pracy Natalii Czechowiczowej opublikowanej w „Literaturze Ludowej” w 1961 r.⁵, czy o pracy Mariana Pokropka zamieszczonej

⁴ T. Pietrzak, *Bursztyn bałtycki w piśmiennictwie polskim 1534–1967*. Warszawa 1972.

⁵ N. Czechowiczowa, *Adam Chętnik*. „Literatura Ludowa” 1961, nr 4–6, s. 23–27.

w „Roczniku Białostockim” w 1965 r.⁶, względnie o opracowaniach Kazimierza Staszewskiego i Teresy Różyckiej publikowanych w czasopiśmie „Ziemia” w 1967 r.⁷, wkład naukowy doc. A. Chętnika w dziedzinie bursztyniarstwa i muzealnictwa mineralogicznego nadal jest stosunkowo mało znany.

Wkład ten, na tle przedstawionych rozważań, można podsumować, uwypuklając następujące fakty jako jego zasługi dla nauki:

1. Stworzenie podstaw do systematycznego gromadzenia materiałów z zakresu wiedzy o bursztynie w Polsce poprzez prace terenowe i źródłowe, opracowania bibliograficzne, terminologiczne i in.

2. Wprowadzenie do muzealnictwa polskiego bursztynów jako pozycji trwałej, wyróżniającej muzealnictwo oryginalnością i wyłącznością zbiorów, stworzenie podwalin dla wystawiennictwa bursztynów w Muzeum Ziemi w Warszawie, Łomży i w innych ośrodkach muzealnych.

3. Upowszechnienie wiedzy i problemów związanych z bursztynem w Polsce.

4. Zgromadzenie danych dotyczących terminologii z zakresu bursztyniarstwa.

5. Opracowanie pierwszych w Polsce przewodników po wystawie bursztynów w Muzeum Ziemi w Warszawie i scenariuszy działów bursztyniarskich w innych muzeach polskich wraz z kompendium wiedzy o bursztynach w muzeach polskich w postaci rekonesansu tych muzeów oraz analiz historyczno-statystycznych i etnograficzno-geograficznych tych zbiorów.

6. Zainicjowanie wykładów uniwersyteckich w Polsce w zakresie bursztyniarstwa.

7. Opracowanie pierwszych w Polsce oryginalnych map dotyczących następujących zagadnień jantarnictwa:

- a) występowanie jantaru w Polsce (1953–1954),
- b) jantar i jantarnictwo w dorzeczu Narwi od połowy XVIII do połowy XIX wieku,
- c) eksploatacja polskiego jantaru wraz z warsztatami obróbki ręcznej od czasów najdawniejszych do współczesnych (około 1954 r.),
- d) jantar i jantarnictwo w muzeach i zbiorach Polski (1952–1954),
- e) ważniejsze ośrodki przemysłu i handlu jantarowego w Europie w różnych okresach, od czasów najdawniejszych do obecnych (1953–1954).

Czynami i pracą doc. A. Chętnik wystawił sobie już za życia pomnik, na którym pamięć ludzka samoczynnie wypisuje stale horacjuszowski

⁶ M. Pokropek, *Adam Chętnik i jego zasługi dla regionu kurpiowskiego*. „Rocznik Białostocki” 1965 (wyd. 1966), t. 6, s. 11–25.

⁷ K. Staszewski, *Adam Chętnik*. „Ziemia” 1967, s. 258–261; T. Różycka, *Bibliografia prac Adama Chętnika*, tamże, s. 261–266.

napis: „Non omnis moriar”. Żyje on bowiem nadal wśród nas w pracach pozostawionych i rozwijających się, których był inicjatorem.

Żyje też nadal w Muzeum Ziemi, dla którego stworzył piękną i światowej już dziś sławy wystawę bursztynów. Wiele zmieniło się od chwili, gdy jako twórca wystawy zrezygnował z kierownictwa Działem Bursztyniarskim. Sporo eksponatów zostało uzupełnionych lub wymienionych, ale układ wystawy i poruszane w niej zagadnienia zmieniły się nieznacznie w stosunku do scenariuszy i przewodników trzech pierwszych wystaw bursztyniarskich, opracowanych przez niego dla Muzeum Ziemi w latach 1951, 1955 i 1958. Nie zostały wprawdzie, niestety, wydrukowane pierwsze wersje przewodników po wystawie bursztynowej w Muzeum Ziemi, lecz ich rękopisy i maszynopisy istnieją, świadcząc wymownie o pionierskim wkładzie uczonego w tym zakresie.

Gdy przypada mi w udziale objaśnianie zwiedzających salę bursztynową w Muzeum Ziemi PAN, nieodmiennie wprowadzam zachwyconych słuchaczy w zaczarowany świat „Złota Północy” słowami o życiu i zasługach tego niezwykłego człowieka i uczonego.